

Dagmar Bartoňková

Brno

PROSIMETRUM U KOSMY

V několika našich studiích,¹ publikovaných vesměs ve Sborníku prací filosofické fakulty brněnské university, jsme se zabývali střídáním prózy a veršů v antické literatuře, v odborné literatuře označovaným jako prosimetrum.² Pokusili jsme se ukázat nejen na složitost vzniku tohoto smíšeného stylu vůbec, nýbrž i na to, že nebyla dosud objasněna ani sama podstata prosimetra či vztah mezi prosimetrem a menippskou satirou, pro niž je smíšený styl zvláště typický. Proto jsme se ve svých člancích museli zabývat otázkou, co máme vlastně pokládat za plnohodnotné, stylisticky relevantní prosimetrum. Podle našeho soudu nelze čistě mechanicky pokládat za projev prosimetra každé použití verše v prozaickém textu a naopak, nýbrž je třeba se zamyslet u každého případu nad funkcí vkládaného verše a nad způsobem jeho zařazování do prozaického kontextu. Kdybychom pohlíželi na celou problematiku z čistě formálního hlediska, museli bychom jako projev prosimetra chápat i různé přímé citáty, jako je např. doslovné uvádění věštek, autentických výroků apod.³ Zde neměl autor prakticky jiné volby, neboť použití verše tu bylo diktováno požadavky čistě faktografickými. Vlastní počátky stylisticky relevantního prosimetrického vyjadřování je podle našeho názoru možno spatřovat teprve v takových případech, kdy měl autor naopak plnou volnost vyjádřit svou myšlenku běžným prozaickým způsobem, avšak z různých důvodů (emoce, parodie, snaha po učenosti nebo po lepší ilustraci myšlenky, touha po efektu atd.) přechází k vyjádření ve verších, tak jak mu zpravidla vytanuly na mysli z děl starších básníků nebo i z lidového mudrosloví, či přímo sám tyto verše skládá.

¹ Dagmar Bartoňková, Předmenippovské počátky prosimetra, smíšeného stylu, v řecké literatuře: SPFFBU E 14, 1969, str. 59–71; Střídání prózy a verše v díle Lúkiánově: SPFFBU E 16, 1971, str. 253–261; Míšení prózy a veršů v antické románové literatuře: SPFFBU E 17, 1972, str. 83–102; Prosimetrum, the Combined Style, in Boethius's Work De Consolatione Philosophiae: Zborník filozofickej fakulty Univerzity Komenského, Graecolatina et Orientalia V, 1973, str. 61–69; Prosimetrum, smíšený styl, v díle Julianově: SPFFBU E 18–19, 1973–74, str. 225–240.

² Termín „prosimetrum“ známe ze středověkých pramenů, pocházejících z 12. a 13. stol. V moderní literatuře na něj upozornil E. Norden, Die antike Kunstprosa II, Berlin 1918, str. 756, používat ho začal O. Im misch v článku Über eine volkstümliche Darstellungsform in der Antiken Literatur; Neue Jahrbücher 24, 1921, str. 409–421, a po něm ho již běžně užívají i jiní badatelé. Srov. k tomu naši stať Předmenippovské počátky prosimetra, smíšeného stylu, v řecké literatuře, str. 59.

³ Tento náš názor jsme publikovali v roce 1969 v citovaném již článku Předmenippovské počátky prosimetra; v roce 1971 vyšel v The Classical Bulletin, vol. 47, str. 49–52, článek G. Schmelinga The Satyricon, Forms in Search of a Genre, v němž autor dochází k podobným závěrům.

V dochovaných dílech antické literatury se objevuje prosimetrum např. u Platóna, bohatě je zastoupeno v řeckých menippských satirách Lúkiánových a v řecké a římské tvorbě románové (z řeckých děl sem patří tzv. Pseudokallisthenův román o Alexandrovi, Charitonův román, či románová díla pocházející od Héliodóra, Achillea Tatia a Xenofóna Efeského, z děl latinských pak *Historia Apollonii regis Tyri* nebo román *Res gestae Alexandri Macedonis* od Iulia Valeria), dále ve Varronově spise *Saturae Manippeae*, v Petroniově díle *Satyricon*, v Senekově menippské satirě *Apocolocyntosis*, a hojně se nachází i v díle řeckého stoika Epiktéta, ve spisech řecky píšícího římského císaře Juliana, v encyklopedickém díle Martiana Capelly *De nuptiis Philologiae et Mercurii*, v Boéthiově filosofickém spise *De consolatione Philosophiae* atd.⁴

Zejména prostřednictvím Boéthia a Martiana Capelly se později dostalo prosimetrum jak do latinské středověké literatury, tak např. i do díla Dantova (*Vita nuova*) a do skladeb renesančních autorů, jako byl Boccaccio, Sannazaro, Montemayor, Sidney, Barclay, d'Urfé, Opitz aj. Zcela nezanikla ani antická tradice menippské satiry, jak o tom svědčí proslulá francouzská politická satira z konce 16. století, nazvaná *La satire Ménippée*. Vedle těchto cizích pěstitelů smíšeného stylu máme také výrazné doklady latinského prosimetra — třebaže nikoli přímo menippské satiry — i v české středověké literatuře, zejména v Kosmově *Kronice*⁵ z počátku 12. století a na počátku 14. století v *Kronice Zbraslavské*.⁶

V této stati chceme zaměřit svou pozornost na studium prosimetra v Kosmově kronice. Antonín Kolář před lety publikoval ve Sborníku filosofické fakulty university Komenského v Bratislavě III 28, 2 (1925), str. 3—78, rozsáhlou studii „Kosmovy vztahy k antice“ a v této své široce pojaté práci, jejímž hlavním cílem bylo ukázat, jak se jeví v Kosmově kronice autorova znalost antiky a jaký měla tato znalost vliv na utváření Kosmova díla, si pochopitelně nemohl nepovšimnout hojného počtu úryvků z římských básníků, jimiž Kosmas proložil své prozaické vypravování. To, že básnické reminiscence mají v Kosmově kronice velkou převahu nad reminiscencemi prozaickými odůvodňoval Kolář jednak tím, že četbě básníků byla ve středověku dávána větší přednost než četbě prozaiků, a jednak tím, že prý Kosmas chtěl citáty z básníků dodat své kronice rázu hrdinského eposu (str. 15).

Kolář pečlivě prostudoval jednotlivá veršová místa u Kosmy, srovnával je s verši klasickými a ukázal, že v Kosmově kronice jsou reminiscence na Vergilia, Ovidia, Horatia, Statia, Lucana, Juvenala, Persia, Terentia, Phaedra, z křesťanských básníků pak že je zastoupen Iuvenus, Prudentius a Sedulius, a zdůrazňoval, že si Kosmas uchoval vynikající znalost římské poesie až do vysokého stáří, kdy skládal své dílo, neboť prý mu citáty z římských autorů přešly „do krve podobně jako citáty z bible“ (str. 15) a verše samy mu „plynou z pera lehce a přirozeně, jako by to bylo něco zcela samozřejmého“ (str. 15). Kromě toho se Kolář s odkazem na podrobný Bretholzův výklad v úvodu k jeho vydání Kosmy stručně zmiňuje i o Kosmových vlastních básnických pokusech (str. 3).

Cíl naší práce bude poněkud jiný než Kolářův. Jak jsme již naznačili, hodláme se v Kosmově kronice zabývat výlučně otázkou prosimetra; budeme tu hlavně sledovat funkci veršů v prozaickém kontextu a formy jejich zapojení do prozaického

⁴ Prosimetrem u těchto autorů se zabýváme v naší kandidátské disertaci *Prosimetrum, smíšený styl, v antické literatuře, dokončené v květnu 1973*.

⁵ Přehled novější literatury týkající se Kosmovy kroniky srov. v *Dějinnách české literatury I*, ČSAV Praha 1969, str. 82.

⁶ Srov. E. Petřů, *Der literarische Wert des Chronicon Aulæ Regiæ: Zeitschrift für Slawistik*, Bd. VII, Heft 5, 1962, str. 703—714.

okolí a pokusíme se na závěr odpovědět na otázku, proč Kosmas prosimetra používal. Chceme tak splatit dluh svému učiteli Jaroslavu Ludvíkovskému, který byl našim ochotným rádcem při cestě úskalími řeckého a latinského prosimetra a který v této souvislosti obrátil naši pozornost k samotnému Kosmovi.

Bylo již řečeno, že se verše objevují v Kosmově kronice velmi často. Tak v první knize, která má celkem 42 kapitol, se verše vyskytují v předmluvě, dále v kap. 4, 5, 6, 9, 11, 12, 13, 17, 19, 21, 25, 30, 33, 34, 37, 38, 39, 40, 41, 42; v knize druhé (obsahuje 51 kapitol) se nacházejí rovněž v předmluvě a v kap. 1, 4, 5, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 21, 26, 28, 32, 33, 35, 40, 41, 42, 45, 51, a konečně v knize třetí, skládající se z 62 kapitol, nacházíme verše opět jak v předmluvě, tak dále v kap. 5, 7, 13, 17, 19, 21, 22, 23, 24, 27, 28, 29, 30, 31, 34, 35, 39, 42, 43, 46, 49, 51, 54, 57, 58, 59 a 60. Zjištěné verše jsou v Bretholzově vydání graficky vyznačeny,⁷ a stejně je tomu i v českém překladu Kosmovy Kroniky české, v jehož doslovu se správně podotýká, že ve snaze po čtivosti a pěkném slohu díla vyzdobil Kosmas svou kroniku řadou hexametřů (přes dvě stě) i několika pentametřů.⁸

Rozmanité je rozmištění veršů uvnitř jednotlivých kapitol.⁹ Třebaže autor verši několikrát kapitoly začíná (II 40, II 45, předmluva k III. knize) a několikrát jimi vzletně kapitoly končí (II 33, 41, II 51 — zde zároveň verši končí i celá II. kniha —, III 42, III 49, III 58), nelze v rozložení veršů uvnitř jednotlivých kapitol spatřovat nějaké přesné pravidlo.

Většinou autor vplétá do svého prozaického líčení na jednotlivých místech jen malý počet veršů, jeden či dva. Jsou však i partie s obsáhlejšími veršovými vložkami. Tak se v II. knize, kap. 14, objevuje pohromadě 9 veršů; podobně je tomu i v kap. 41. téže knihy, v níž nacházíme v těsné blízkosti rovněž 9 veršů (ovšem mezi veršem druhým a třetím jsou 4 prozaická slova). Ještě delší básnické úseky nacházíme pak ve třech kapitolách druhé knihy: v II 5 je pohromadě 10 veršů, v II 29 nacházíme skupinu 11 veršů a v II 54 dokonce 12 veršů. Běžně se přitom u Kosmy vyskytuje několik kratších či delších veršových pasáží na různých místech uvnitř jediné kapitoly.

Uplatnění veršů v Kosmově prozaické kronice je značně pestré a jen zřídka jde o pouhý citát v nejvlastnějším smyslu toho slova, jako v I 9 (veršovaná věštba), anebo v I 39 (veršovaný náhrobní nápis). Zajímavé je místo v II 5, na němž se setkáme s veršovaným nápisem, který není v tomto případě uveden prozaicky, jak to Kosmas učinil v obou výše jmenovaných případech, nýbrž jiným veršem:

... *Erat enim maior tabula quinque ulnarum in longitudine et decem palmarum in latitudine valde adornata lapidibus preciosis et cristallinis saxis.*

Cuius inscriptus fuit hic in margine versus:

„*Ter centum libras apponderat hoc opus auri.*“

V některých případech nemá však použití citátu plně faktografickou funkci, nýbrž spíše jen sekundárně dokresluje — s určitým argumentačním zdůrazněním — celkovou situaci nastíněnou v próze. Tak např. verš v III 24 je sice po stránce formální citátem z Catona, ale ve skutečnosti se tu jím vzletně předznamenává závěr Kosmova vypravování o neslavném konci dvou nebezpečných zbojníků:

⁷ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, ed. B. Bretholz, MGH — *Scriptores rerum Germanicarum*, N. S. t. II, Berolini 1923.

⁸ *Kosmova Kronika česká* (Přeložili K. Hrdina a M. Bláhová. Překlad revidovali a úvod napsali Z. Fiala a M. Bláhová. Poznámky, stat O Kosmovi a jeho kronice, vysvětlivky, rejstříky napsala a sestavila M. Bláhová.), Svoboda Praha 1972, str. 231.

⁹ Celá veršovaná je kratičká 46. kapitola v III. knize.

At illi invasores, velut urbium expugnatores, immensas diripiunt gazas, et, sicut ait Cato:

*Labitur exiguo quod partum est tempore longo;
namque de tantis divitiis nec unus superfuít pannus, quo eorum tegetur corpus,
sed sine sarcophago et obsequio funebri Bosey et eius filius Boruth, velut iumenta,
sunt nudi in fossam precipitati VI. kal. Novembris.*

Kosmův výklad by se tu byl bez uvedeného verše obešel; užití verše je tu však důležitým a vhodně voleným stylistickým prostředkem.

Podobně autor často podává pomocí veršů rozmanité charakteristiky a doplňky, pronáší nejrůznější obecné soudy, a dodává tak těmito rafinovanými prostředky pozoruhodné živosti svým prozaickým výkladům, aniž se tím ovšem sám děj nějak podstatně posouvá dopředu. Tak např. v I 33 je do prozaického kontextu začleněna jednověšová sentence:

Iuste iudica, sed non sine misericordia. Viduam et advenam ne despice ad tuam stantes ianuam.

Dilige denarium, sed parce, dilige formam.

Res enim publica, licet sit nimis adaucta, per formam nummismatis falsam cito erit ad nihilum redacta.

A o něco níže v téže kapitole vyústují pak slova umírajícího Boleslava II. v závěrečné mravoučné dvojverší:

Divicie plebis sunt laus et gloria regis,

Nec sibi sed domino gravis est, que servit, egestas.

Plura locurutus erat; sed extrema hora diriquerunt principis ora, et cicius dicto obdormivit in Domino...

Srov. dále i I 40 s vhodným využitím veršových úseků z Ovidia o německé hraběcí dceři Jitce:

Hisdem temporibus Teutonicis in partibus fuit quidam comes valde potens, cognomine albus Otto, sanguine de regio prodiens stemmate patrio. Unica huic erat gnata, nomine Iuditha, pulchritudine

Sub Phebo conctis que sunt prelata puellis,

quam bonus pater et eius optima mater, quo addisceret psalterium, tradiderant in cenobium, quod dicitur Zuinprod, loci situ et menibus munitissimum.

A hned nato se u Kosmy praví:

Sed que turres, quamvis altissime, aut quo menia firmissima amori resistere et amantem possunt excludere?

Omnia vincit amor: rex et dux cedit amori.

Nebo 2, 14:

Erat enim (scil. Zpitignev) vir valde speciosus, cesarie pice nigrior atra, barba proluxa, facie leta, gene eius candidiores nive et parum rubentes per medium. Quid plura?

Vir bonus et talos a vertice pulcher ad imos

erat.

Verši nejednou vyjadřuje Kosmas své emoce, nebo prostě jen přerušuje svůj výklad, a hovoří v první osobě o tom, o čem nyní hodlá nebo nehodlá vyprávět. Patří sem např. různá autorova oslavná zvolání, jako v III 57:

O Christi famula pia Magdalena Maria,

Semper devota tibi promit plebs sua vota,

quoniam in tuo festo eruta est ab hoste infesto.

Nebo v III 58:

Sepultus est (Wladizlaus) autem in ecclesia sancte Marie virginis, ...; loci nomen est Cladorubi.

*Dux fuit hic quantus, rexit dum spiritus artus,
Ex eius gestis iam scriptis scire potestis,
Qua dignus laude sit quoque colendus honore.
Sit libri finis, nostri ducis est ubi finis.*

Citovaným čtyřverším zde končí zároveň celá kapitola.

Emočně velmi silně podbarveno je i místo v II 4:

...atque eadem die domposite sunt CC marce altaris in arce.

*O Deus omnipotens, mundum per secla revolvens,
Qui semper regnas, solus qui cuncta gubernas,
Nil fit nec fuit in mundo nec erit, bone Christe,*

tuo sine nutu.

*Quisnam mortalis hoc umquam credere posset,
ut ad gentes apostatrices iam in celesti regno laureatus corpus suum referri sineret,
quarum aspernatus facinora aufugit consortia, cum adhuc viveret.*

Svému pohnutí dává Kosmas průchod i v II 10 při líčení krvavé bitvy mezi Břetislavem I. a německým císařem Jindřichem II.:

Audatiam dabat eis invicta soror Fortune Bellona. O fors fortuna! numquam es perpetuo bona

Instabilique rota magnates mergis in ima.

Fortunatorum en ora verenda virorum

Ungula ferrata saltantium fedat equorum,

et ventres in deliciis ac lumbos baltheis bis cocco tinctis precinctos runcinus pede rumpit et distrahit intestina et exta ceu fasciam aut ligamina cruris.

Plura referre pudet de tante nobilitatis

Morte repentina nec scriptis promere digna.

Tanta enim nobilium ibi facta est strages virorum, quanta nec in campis Emathie nec in tempore Sille nec aliqua mortalium peste nec hostili umquam gladio fertur simul Teutonicorum interisse nobilitas.

Dodejme, že druhá z těchto veršových vložek má svoji zajímavou paralelu v I 30: *Quo facto, quid sibi suus grex responderit... scire poterit, qui vitam eius seu passionem legerit.*

Nam mihi iam dicta bis dicere non placet ista.

Tunc Ztrahquaz frater ducis ... tumido fastu exarsit in episcopatum. Et ... protinus hunc idiotam et sicophantam populus nequam in episcopalem levat cathedram... Nam fuit hic Ztrahquaz ... in omnibus operibus malis iniquorum archigeronta.

Plura referre pudet Ztrahquaz de presule pseudo.

Sufficiunt pro multis pauca.

Jindy Kosmas pomocí svých veršů uvozuje či spojuje své pozaické výklady, přičemž tu veršová partie bývá často syntakticky zapojena do okolního prozaického textu. Tak je tomu v I 5:

Aut si nescitis, que sint iura ducis,

temptabo vobis ea verbis dicere paucis.

Nebo v I 37:

Edificavit etiam ibi et templum mire magnitudinis... quod similiter in tantum adauxit... ut mihi videatur de his tacere melius, quam dicere minus et quam habeatur in re.

Utile de multis factum referam tamen unum.

Haud longe ab urge predicta quidam erat anachorita, sanctorum virtutum archimandrita, ad quem imperator sepe fingens, quasi venatum ire vellet, sepe faciens aliquam occasionem clam cum solo cliente veniebat ...

Do této kategorie uvozovacích a spojovacích veršových partií v zásadě patří i veršové pasáže, v nichž se Kosmas obrací na Múzy, jako je tomu v závěru II. knihy v kap. 51:

Sicque inflicta ab hoste vulnera matri ecclesie curata sunt antidoto iusticie, statum fidei catholice regente papa tercio Clemente, Iesu Chtisto domino nostro cum Patre et Spiritu sancto regnante per omnia secula seculorum. Amen.

Siste gradum, Musa, chronicis es iam satis usa.

Carmine completo dic, lector amice, valet.

Srov. též III 46:

Nunc, mea Musa, tuum digito compesce labellum.

Si bene docta sapis, caveas ne vera loquaris,

Ut mecum sapias, breviter solummodo dicas:

Est Borivoy rursus regni de culmine pulsus.

Augusti quarta post idus sunt ea facta.

Zde ovšem Kosmas, ihned po oslovení Múzy vtipně přechází ke konstatování nejdůležitější události roku, takže celá kronika r. 1120 má veršovanou podobu. Rafinovaným přechodem k líčení konkrétní události je i pasáž v III 60, v níž je vzýván sám Bůh:

O qui perpetua mundum ratione gubernas,

Quisnam speraret vel quisnam credere posset,

Quod pax hoc anno fieret sine sanguine magno,

presertim cum dominus Otto quorundam instinctus consilio tali se obligaverat sacramento, quod non prius ab urbe Wissegrad cederet, quam aut victus plecteretur capite aut victor potiretur principalis sedis culmine.

Ale zejména citované místo z II 46 patří již vlastně k pasážím, v nichž vypravování podstatným způsobem dynamicky pokračuje, jež jsou nezbytně nutná pro pochopení dějových souvislostí a nelze je tedy vynechat. Jde o případy, v nichž již můžeme hovořit o plnohodnotném prosimetru ve vlastním smyslu toho slova — kdežto v předchozích ukázkách šlo v zásadě o méně podstatné, většinou stylisticky motivované, přídatné odbočky, jejichž případným vypuštěním by možná někdy utrpěla syntaktická struktura kontextu, ale tok vypravovaných událostí by tím zůstal v podstatě nenarušen.

Nejčastějším příkladem plnohodnotného prosimetra jsou u Kosmy přímé řeči jednajících osob. Nejjednoduššími jejich doklady jsou veršové úseky, jejichž rozsah se kryje s rozsahem výroku, např. v I 38:

Illo abeunte ducis ad curiam mox in prima noctis vigilia affuit manus inimica, ... Quorum adactis iugulo gladiis inquirunt:

„Vivere si vultis cum pace bona, quod habetis

Argentum nobis date nunc et parcite vobis.

Scimus enim vere vos censum regis habere.“

At illi teste Deo iurant censumque negant constanter et aiunt: ...

V II 32:

Postquam vero diu sedit mulier... tandem indignata surgit femina nuda... et extrusit eum foras dicens:

„I procul hinc, monstrum, regnum ne pollue nostrum.

Vilior es galba, proiecta vilior alga.

Si mihi visus eris cras, norte mala morieris.“

Taliter confusus dux Welfo fugit et reportat omnibus suis confusionem in sempiternum. Hec sufficit breviter dixisse, que utinam non dixissem!

Nežřídka se však rozsah veršových partií nekryje s rozsahem přímé řeči. Tak leckdy přímá řeč začíná veršem a potom pokračuje v próze, jako je tomu např. v I 13:

Tunc dux (scil. Neclan) torsit caput a munere nefando et solvit ora talia fando:
 „Aufer ab aspectu nostro tua dona, sceleste,
 tua scelera excedunt modum et veniam nec dignam inveniunt vindictam...“

Srov. i I 38:

... *unus ex illis aperuit os et ait:*
 „Est laqueus mortis argenti pondus et auri,
 et quibus superhabundat mordax crumena, his non facile patebunt loca Elysii amena,...
 — přičemž do prozaického úseku přímé řeči je o něco níže vložen další verš:
Iam mammonae erimus servi, qui actenus fuimus parsimonie liberi. An non ad motum aure portans aurum pavebit? An non
Cantabit vacuus coram latrone viator?

Podobně je tomu např. i v III 23 a dodejme, že dovnitř přímých řečí jsou jednotlivé verše porůznu vkládány i v jiných kapitolách, např. v III 19, naproti tomu v III 5 je k rozsáhlému desetiveršovému úseku přímé řeči nakonec připojena jediná prozaická věta, již přímá řeč končí:

Qui (scil. camerarius ducis Bracizlai) veniens convocat ad se maiores natu Iudeos et sic orsus est ad eos:

„O gens progenita manzeribus Ismahelita,
 Ut sibi dicatis, dux mandat, cur fugiatis
 Et partas gratis cur gazas attenuatis?
 Interea quaecumque mea sunt, sunt mea cuncta.
 Nullas de Solimis res divitiasve tulistis.
 Uno pro nummo ter deni Vespasiano
 Cesare proscripti, sparsi sic estis in orbe.
 Macri venistis, macri quo vultis eati.
 Quod baptizati sitis, Deus est mihi testis,
 Non me, sed Domino sunt ista iubente patrata.

Quod autem iterum relapsi estis in Iudaismum, Cosmas episcopus videat, quid inde agere debeat“. *Dixerat hec ex parte ducis, et statim irrupentes everterunt domos,...*
 Jindy přímá řeč naopak prozaicky začíná a je ukončena výrazným veršem, který znamená její obsahové vyústění, tak jak je tomu např. v II 33:

At ille (scil. quidam nomine Belez): „Placet“, inquit, „omne quod laudas, domine; sed plus laudarem, si animum mutatum cum barba reportares; quem
O si mutasses, posthac in pace fuisses“.

Nebo v III 7:

Tunc dux ammirans suam et eius unanimum voluntatem ait: „Haud aliter cor tuum atque meum sapit. Et quia hospes est, plus ecclesie prodest: ... quicquid sibi undecumque veniet, totum sponsa eius et mater ecclesia habebit.
Hic ergo faciam Pragensis episcopus ut sit.“

Či v III 31:

Ad hec Wladizlaus dux; „Si“, inquit, „non gratie, sed ignavie hoc ascribitur, hac hora videbis,

Illic quot vicibus meus hic iterabitur ensis“.

Zajímavou kombinaci obou těchto postupů v těsné dějové souvislosti nacházíme v II 9 (nejprve tu jedna přímá řeč veršem končí a poté jiná veršem začíná):

...atque in hec verba (imperator Henricus Secundus) solvit ora: „Licet extruant muros silvis altiores, ... nihil valent contra Teutonicos obpugnacula Boemorum. Aut si ascendent super nubila aut si includant se inter sydera,

Perditam et miseram gentem nihil ista iuvabunt.“

Sic ait et iussit cunctos irrumperere silvam

et ipse eos precedens ascendit montem altum in media silva situm sedensque in tripode dixit ad asstantes totius regni principes:

„*Hac in valle cohors ignava latet Boemorum*

quasi mus agrestis in suis receptaculis antrorum.“ Sed fefellit cesarem sua opinio, nam ultra alterum montem fuit illorum munitio.

O případě, kdy je přímá řeč v podstatě pronášena v próze, obsahuje však určitou veršovou vložku, jsme se již shora zmínili (srov. výklad o I 38, III 19, III 23 na str. 157).

Někdy bývá i samotné uvedení přímé řeči podáno ve verši, např. v III 29:

Hos inter ancipites populi metus Fabianus, urbis Wissegrad prefectus, quo se vertat, incertus

Maluit audire quam presto nefanda videre

Et sibi commissa discedens urge relicta

De re communi, cure sibi que fuit uni,

Plurima conquestus stans fatur talia mestus:

„*Ve tibi Boemia, que non adeo nimis ampla,*

Cum sis communis dominis subiectaque multis,

Herili de stirpe sati sexuque virili

Iam sunt bis deni, nisi fallor ego, dominelli.

Unde poeta catus fertur dixisse Lucanus:

Non sibi sed populo gravis est nimis aucta potestas.

Nam quodcumque duces delirant, plectitur hoc plebs“.

Ba jsou i takové případy, kdy je veršovaně přímá řeč pouze uvedena, sama je však vyjádřena prozaicky, jako v I 30:

Et quoniam servus Dei Adalbertus ... in cenobio sancti Alexii cum senatoribus celi infra amenam curiam terreni conversabatur Elysi,

Hunc dominus papa, suus et pius inismul abba

Talibus alloquiis mestum solantur amicis:

„*O fili dulcissime et frater amantissime, per caritatem Dei te deprecamur, ...*

Dynamickým nositelem děje jsou ovšem často verše i mimo přímou řeč. Nejednou užívá Kosmas veršů tehdy, má-li světu oznámit smrt nějaké významné osobnosti. Tak je tomu např. v I 37:

Eodem anno

Cesar ab hoc mundo migravit tercius Otto,

Vivat ut in celis, ubi vivit quisque fidelis.

Huic successit filius eius Henricus imperator, ...

Nebo v II 21:

Anno dominice incarnationis MLXVII V. id. Decembris Severus sextus Pragensis ecclesie episcopus

Migrat ab hoc mundo, bravo fruiturque iocundo.

Srov. k tomu např. i III 43, III 49.

Jindy zvěstuje autor veršem narození urozených osob, jako v III 22:

Anno dominice incarnationis MCVIII. Sicut sepe fit, ubi mas et femina uno lecto cubant duo,

Gignitur extimplo tercius ut sit homo,

ita coniunx nobilis Zuatopluk ducis

Edidit et tenerum suspendit ad ubera natum.

Srov. i I 21:

... *de impio Boleslao pius nascitur secundus*
Boleslaus, dux nulli probitate secundus.

Mohli bychom zde uvést i celou řadu míst jiného charakteru se zajímavými veršovými vložkami, v nichž děj dynamicky postupuje dopředu, zejména si však zaslouží pozornosti pasáže, kde střídání prózy a veršů protkává celou kapitolu nebo její značnou část. Jako zvláště instruktivní příklad poslouží 12. kapitola II. knihy, v níž se vyskytují veršové vložky různorodé prosimetrické relevance: *Anno dominice incarnationis MXXXII. Heinricus imperator, ... intrat tribus itineribus terram Boemorum ... Et ut pervenit ad urbem Pragam, ante ipsam ex adverso fixit aquilas Sibenica in monticulo. Ibi nihil actum dignum relatu comperi, nisi quod presul Severus*

Cesaris ad castra clam noctu fugit ab urbe
timens, ut estimo, ne quasi domino suo rebellis privaretur sedis honore pontificalis.
Quod videns dux Bracizlaus

Nescit quid faciat, mentem dolor undique turbat.
Iam penitet eum olim pugnasse contra cesarem, ... iam mavult precibus pugnare
et eum precibus superare, quem olim pugnando superarat; atque his verbis temptat
diram deflectere cesaris iram:

„*Bella geris, cesar, nullos habitura triumphos.*

Nostra terra tua est camera, nosque tui sumus et esse tui cupimus. ... Cur ostendis
potentiam tuam quasi contra folium, quod a vento rapitur? Nam ventus deficit, ubi
nihil sibi officit. Quod vis ut sis, iam victor es,

Iam tua, iam cinge victricia tympora lauro.

Insuper ei promittit mille et quingentas marcas denariorum, quod erat tributum
trium annorum iam preteritorum.

Mox velut insignis cum flammis estuat ignis,
si quis nimiam desuper fundit aquam, paulatim impetum eius confundit et prevalen-
tibus undis deficit ignis; haud secus

Extinxit regina pecunia cesaris iram.

Nam qui olim hanc terram intraverat inmitis, accepta pecunia revertitur mitis pace
interposita.

Podobně je tomu v I 6 ve známém vyprávění o příchodu Libušiných posílů k Přemyslovi:

Interea destinantur, qui iussa domne et plebis ad virum perferant nuncii; quos ut
vidit domna quasi inscios de via cunctari: „Quid“, inquit, „cunctamini? Ite securi,
meum equum sequimini, ipse vos ducet recta via et reducet, quia ab illo non semel illa
via est trita.“

Vana volat fama, nec non et opinio falsa,
quod ipsa domna equitatu phantasmatico semper in noctis conticinio solita sit ire illo
et redire pre gallicinio, quod Iudeus credat Apella. Quid tum? Procedunt nuncii
sapienter indocti, vadunt scienter nescii vestigia sequentes equi. Iamque montes trans-
ierant, ... et ecce vir Primizl prope in agro boves stimulat, ut quod agit cicius opus
peragat.“ Ad quem nuncii accedentes inquirunt:

„*Vir fortunate, dux nobis diis generate!“*

Et, sicut mos est rusticis, non sufficit semel dixisse, sed inflata bucca ingeminant:

„*Salve dux, salve, magna dignissime laude,*
Solve boves, muta vestes, ascende caballum!“

Et monstrant vestes sternutantemque caballum.

„*Domna nostra Lubossa et plebs universa mandat, ut cito venias et tibi ac tuis nepotibus fatale regnum accipias...*“

Zajímavá je i prosimetrická pasáž na začátku I 42; anebo v II 40, jež začíná rozsáhlejším veršovým úvodem, přecházejícím bezprostředně do prózy, a na konci téže kapitoly se pak opět setkáváme s prosimetrem.

II 40:

Anno dominice incarnationis MLXXXVIII.

Hisdem temporibus, hec acta quibus referuntur,

Quidem miles erat, qui Beneda nomen habebat,

Magnanimus iuvenis prestanti corpore talis,

Hector erat qualis pulcher vel Turnus in armis,

Ex Iurata natus, cui primus Taz fuit avus.

Nescio qua de re tunc offenso quoque rege

Wratislao fugiens in Poloniam factus est miles domne Iudithe, coniugis ducis Wladizlai; Nec fugit miles acer (nomine Beneda), quamvis aufugere poterat, sed velut Hercules circa Lerneam ydram assiliens et resiliens

Ter vili regem paulisper vulnerat ense,

Ipsae tamen nullum dextra ducis excipit ictum,

donec ad clamorem de castris ruunt.

Cucata sed primus pre cunctis advolat unus

et ceu silvaticum porcum super se irruentem lato excipit venabulo militem. Tunc rex, quasi in mortuo possit ulcisci, iussit eum equi ad caudam per pedes ligari et sic huc et illuc per tribulos trahi.

Rozsáhlé veršové partie nacházíme i v I 38 (7 míst se 17 verši), III 32 (5 míst se 7 verši), III 29 (3 místa se 16 verši); ne ve všech zdejších veršových partiích však postupuje děj stejně dynamicky kupředu.

Jak jsme se pokusili ukázat na vybraných místech Kosmovy kroniky, mají veršové vložky v tomto díle nejrůznější funkce. Neméně pestré je však zapojení veršů do okolního prozaického kontextu i z hlediska syntaktického. V řadě případů tvoří verše v Kosmově kronice — podobně jako v antické literatuře zejména u Seneky, Boëthia, ale často i u Martina Capelly — samostatnou větu, a to nejen tam, kde jde o přímou řeč či o různé obecné sentence, přídatné charakteristiky apod., nýbrž porůznu i v těch případech, kdy ve verších bezprostředně pokračuje dynamické vyprávění. Srov. např. I 30, I 38, II 10, III 29, III 43.

Zároveň se však u Kosmy setkáváme i s četnými případy bezprostředního syntaktického včleňování veršů do okolních prozaických vět, jak to známe hlavně z Lúkiána či z Petronia, Iuliana, či z některých antických románů. Přitom je příznačné, že právě v těchto případech mívá u Kosmy příslušná partie velmi často ráz plně relevantního prosimetra, v němž děj dynamicky pokračuje. Ukážeme si to na několika ukázkách, jež tu budou za sebou následovat podle složitosti prosimetrického propojení.

Tak v I 4 nám verš prostě jen tvoří druhou část souřadného souvětí a je syntakticky volně přiřazen k jeho předchozí prozaické části:

Quarum maior natu nuncupata est Kazi, que Medee Cholchice herbis et carmine nec Peonio magistro arte medicinali cessit, quia sepe Parcas cessare interminali ab opere

Ipsaque fata sequi fecit sua carmine iussa.

Naproti tomu na citovaném již místě v I 5 je veršem vyjádřena hlavní věta, kdežto předvětí podmínkového souvětí zůstává v próze.

V I 9 se setkáváme se souvětím, jež je téměř celé vyjádřeno hexametrickým dvojverším, jen závěrečné určité sloveso následuje v próze. Hned poté pokračuje

autor opět dvojverším, na něž je prozaicky napojen tvar part. praes. act. *dicens*, jenž uvozuje veršovanou přímou řeč:

*Primam diem epulis et nimis potibus hilarem ducunt.
Dumque volunt sedare sitim, sitis altera crevit,
Leticiamque suam iuvenes vix noctis ad horam
differunt.*

*Nox erat et celo fulgebat luna sereno,
Inflans tunc lituum dedit unus eis ita signum
dicens:*

*„Lusistis satis, edistis satis atque bibistis;
Surgite, vos rauco clamat Venus aurea sistro“.*

Moxque singuli singulas rapuere puellas.

Srov. i I 38:

Talis enim

*Mos erat illorum simul unaquaque dierum
Post primam dorsum mollivier usque deorsum.
In faciemque cadens ad fratrem frater aiebat:
„Si parcis, peccas; cum tangis, ne mihi parcas!“*

et stans cum flagello respondit: „Sicut

*Vis, fiat!“ Christumque rogat fratremque flagellat,
dicens:*

*Hec per facta pius solvat tua crimina Christus,“
Atque cadens iterum prebet sua terga vicissim.
Nec „Doluit, frater“, dum fratrem verberat alter,
Sed „Miserere mei Deus“ aut „Benedicite“ cantat.
Nam suffert leviter, patitur quod quisque libenter.*

Dosti často bývá ve veršové partii vyjádřen rozvitý přísudek. Vhodným příkladem je např. místo z II 26:

Hic beate memorie prepositus (nomine Marcus) post XXX annos, quibus huius ecclesie rezit preposituram, iam in celesti regno beatam commissi talenti recepturus usuram XVIII. kal. Decembris

Migrat ab his tenebris ad lucis amena perhennis.

Nebo z III 29:

Multi, quorum sors fortunatior erat,

*Rebus in urbe suis cara cum prole relictis
Aufugiunt nec scire queunt, que castra sequantur.*

Závěrečná část rozvitého přísudku je veršem vyjádřena např. v III 27:

Quem ut vidit primo iam noctis in crepusculo ... insiluit equum et paulisper se inmiscuit agmen in medium et toto annisu virium inter scapulas ducis librans iaculum

Intima fatifero rupit precordia ferro.

Naopak veršovou první část rozvitého přísudku nacházíme v II 35:

Nam dux Wratizlaus ut vidit hostes non cedere loco,

Iussit Teutonicos dextrum irrumpere cornu,

fratres vero suos Conradum et Ottonem ordinat pugnare in sinistra ala.

Rozvitý podmět prozaické věty bývá ve verši vyjádřen méně často, např. v II 45:

Interea coniunx Cunradi nomine Wirpirk,

una mulierum de numero prudentum, inscio marito suo venit in castra regis.

Leckdy je verš napojen přímo na předchozí prozaickou spojku a vyplňuje buď zcela nebo z velké části větu vedlejší, jako je tomu např. v úvodní partii citované již kapitoly II 12.

Jindy nacházíme ve verši celou větu vedlejší, jako např. nepřímou otázku v II 51: *Miserunt etiam ad papam Clementem eius consulentes auctoritatem,*

Quid sit opus facto rerum in discrimine tanto?

Nebo závislou infinitivní vazbu, jako v III 22:

Similiter alium militem instruxit dolis et misit in castra Borivoy ducis; qui paratus in utrumque

Et versare dolos simul aut succumbere morti,

veniens ad predictum ducem Borivoy finxit se aufugisse de castris Zuatopluk ducis...

Či rozvitý ablativ absolutní, jako v II 32:

At ille stabat

Auribus omissis, ut inique mentis asellus

aut carnifex, qui longam acuens macheram stat in macello super pinguem vaccam excoriatam cupiens exenterare eam.

V tomto výčtu by bylo možno ještě dále pokračovat, závěrem se tu však omezíme alespoň na paušální odkaz na vícekrát již citovanou kapitolu II 12 (viz str. 159), v níž je syntaktické zapojení veršů do prozaického kontextu zvláště pestré; mimo jiné je tu obratně s prózou promíšeno veršové přirovnání, a to ve dvou verších, prozaicky od sebe výrazně oddělených:

Mox velut insignis cum flammis estuat ignis, si quis nimiam desuper fundit aquam, paulatim impetum eius confundit et prevalentibus undis deficit ignis; haud secus

Extinxit regina pecunia caesaris iram.

Probrali jsme ty pasáže ve Kosmově kronice, v nichž se střídá próza s verši, a ukázali jsme, že v celé řadě případů jde o plnohodnotné prosimetrum, známé z antické literatury. Jak jsme se o tom již zmínili, Kolář spatřoval v hojném užití veršů u Kosmy autorovu snahu dodat kronice ráz hrdinského eposu. Tento důvod však nepovažujeme za rozhodující: vedle veršů epických se zde často vyskytují i veršové vložky gnómičského nebo lyrického charakteru. V Kosmově vkládání veršů do prozaického kontextu spatřujeme spíše vliv smíšeného prosimetrického stylu z pozdní antiky, jehož hlavními představiteli byli Martianus Capella a Boëthius, autoři Kosmovi důvěrně známí.

Náš názor, že Kosmas byl při vkládání veršů do své kroniky inspirován římskými autory, kteří rovněž používali prosimetra a že si byl dobře vědom výrazné specifčnosti tohoto stylu, nachází potvrzení i ve vývodech B. Ryby z článku „Kosmova vědomá nevědomost“, publikovaném v Časopise Matice moravské, roč. 54, Brno 1930, str. 195—198. Ryba zde interpretuje Kosmova slova z konce předmluvy k druhé knize Kroniky, v nichž se říká: *Quod autem in quibusdam locis quasi metricos versus invenis, scias me scienter nescium fecisse, dum feci versus.* Toto místo zůstávalo dlouho obtížným interpretačním oříškem, až je teprve Ryba podle našeho soudu správně vyložil jako Kosmův vědomý pokus stavět se nevědomým, a nedbat tak striktního zákazu antické rétoriky používat veršů uvnitř prózy. Srov. Aristoteles, *Rhetorica* III 8. 1408^b 30: *διό ὅτι μὲν δεῖ ἔχειν τὸν λόγον, μετρὸν δὲ μὴ;*¹⁰ Aristotelovo učení převzal pak pro latinu Cicero a u Martiana Capelly v V. knize, zvané *De rhetorica*, § 517, čteme slova *vitandum similiter, ne... in notissimos versus et maxime heroicis structura fundatur dithyrambicosve versus, quamvis eos Cicero non evitet... hic tamen vir et longo opere et ipsa sui maiestate defenditur.*

Dodejme dále, že Kosmas zřejmě znal i starší z římských „prosimetriků“. Prosimetrum zavedl do římské literatury spolu s menippskou satirou významný

¹⁰ Srov. k tomu citovanou již naši stať *Předmenippovské počátky prosimetra*, str. 70.

představitel římského kulturního života, polyhistor M. Terentius Varro Reatinus¹¹ (116—26 př. n. l.), a že Kosmovi Varronovo dílo nebylo neznámé, lze vidět z toho, že se u něho v II 23 objevuje řecké slovní spojení *ὁμοῦ λόγου*, což je název jedné Varronovy satiry — jak o tom hovoří s odkazem na Dobrovského Kolář (str. 31).

Působení předchůdců Martiana Capelly a Boëthia, ba snad přímo i samotného Varrona, se pravděpodobně odráží i v bohaté škále zapojení Kosmových veršů do okolního prozaického kontextu: pro prosimetrum Martiana Capelly je naproti tomu charakteristická sevřenější podoba (Kosmas se však mohl dát Martianem Capellou inspirovat k častému užívání veršů v přímé řeči) a Boëthiův spis pak zaujímá vůbec zvláštní postavení mezi antickými díly psanými smíšeným stylem. Zatím co totiž u ostatních antických autorů užití veršů většinou souvisí s obsahem té či oné pasáže, rozmisťuje Boëthius v podstatě z formálních důvodů své verše s oblibou na začátku nebo na konci kapitol, takže tu většinou jde o více či méně samostatné básnické vložky.

Vyslovujeme-li nakonec v této práci názor, že se vliv římské literatury na Kosmu projevoval netoliko v použití velkého množství veršů římských básníků, jak na to ukázal Kolář, nýbrž také v prosimetrické formě, neubíráme Kosmovi nic z jeho vlastní invence, neboť jen člověk neobyčejně vzdělaný a s velkým stupněm spisovatelské erudice mohl při tlumočení svých vlastních myšlenek tak plynule a tak nenásilně přecházet z prozaického výkladu do řeči vázané a naopak, jako to činil Kosmas ve své Kronice.

ПРОСИМЕТР У КОЗЬМЫ ПРАЖСКОГО

Автор исходит из некоторых своих работ, в которых занималась просиметром, смешанным стилем в античной литературе. На этот раз исследует роль стихов в прозаическом контексте „Чешской хроники“ Козьмы Пращского, способ их включения в прозаический текст и показывает, что в ряде случаев имеем дело с полноценным просиметром, как мы его знаем из античной литературы. В этом включении Козьмой стихов в прозаический текст автор усматривает влияние смешанного стиля поздней Антики, главными представителями которого были Марциан Капелла и Бетий.

Перевела Яна Елишкова

DAS PROSIMETRUM BEI KOSMAS

Die Verfasserin knüpft an einige von ihren früheren Studien an, in denen sie sich mit dem Prosimetrum, dem Mischstil in der antiken Literatur, befaßt hatte. Im vorliegenden Artikel verfolgt sie die Funktion der Verse im prosaischen Kontext der Chronik von Kosmas, die Art ihrer Einschaltung in die prosaische Umgebung; sie zeigt darauf hin, daß es sich um ein vollwertiges Prosimetrum handelt, wie es eben aus der antiken Literatur bekannt ist. In der Einreihung der Verse in den prosaischen Text durch Kosmas sucht die Verfasserin den Einfluß des Mischstils der Spätantike, deren Hauptvertreter Martianus Capella und Boëthius waren.

Übersetzt von Eva Uhrová

¹¹ O Varronově stylu hovoří v citovaném již paragrafu 517 i Martianus Capella, jehož dílo, jak jsme se již zmínili, Kosmas dobře znal.

